

Umo ad obblig. dev. effudito
Man. co Francesco Agius

DE SOLDANIS

L-ESPLORATUR TAL-ILSIEN MALTI

ROSABELLE CARABOTT

De Soldanis: L-esploratur tal-ilsien Malti

Dan il-ktejjeb huwa ħolqa fis-sensiela ta' attivitajiet biex infakkru t-tliet mitt sena mit-twelid ta' de Soldanis. L-awtriċi żammet f'moħħha s-sillabu taċ-ČES (2014) hija u tfassal il-ktieb għall-istudenti tar-Raba'u tal-ħames Sena tas-Sekondarja. Il-ktejjeb qed jitqassam lill-istudenti bla ħlas.

Test

© Rosabelle Carabott, 2012

Disinn u Stampar

Best Print Co. Ltd., il-Qrendi

**Stampat minn Heritage Malta bil-kollaborazzjoni ta'
EKO Ghawdex (Ministeru għal Ghawdex), il-Libreriji Maltin u
d-Dipartiment tal-Malti fl-Università ta' Malta.**

Kull dritt miżimum f'kull nazzjon. L-ebda parti tat-test jew ta' xi illustrazzjoni ma tista' tiġi riprodotta, bl-ebda mezz, mingħajr il-permess bil-miktub tal-pubblifikatur u tal-awtriċi.

ISBN: 978-99957-0-285-4

L-ewwel edizzjoni 2012

Kelmtejn qabel

L-Ğħawdex Giovanni Pietro Francesco Agius de Soldanis (1712-70) kien wieħed mill-persunaġġi l-aktar prominenti fix-xena akademika u kulturali Maltija tas-seklu tmintax. Hu xandar ħafna fuq l-ilsien Malti u ta kontribut fl-apprezzament tal-wirt kulturali u naturalistiku tal-gżejjer Maltin. De Soldanis stinka wkoll biex inissel u jsawwar kuxjenza nazzjonali kontra l-ħakma, spiss żonqrija, tal-Kavallieri. Fi ftit kliem, huwa ħadem biex isaħħaħ l-identità nazzjonali.

Minkejja r-riferenzi spissi għall-ġheruq Għawdex tiegħu, de Soldanis huwa personaġġ storiku ta' rilevanza nazzjonali. F'dan il-kuntest ma setax jonqos li l-Ministru għal Għawdex jissieħeb mal-ajgenzji nazzjonali Heritage Malta u l-Libreriji Maltin, u mad-Dipartiment tal-Malti fl-Università ta' Malta bil-ġhan li jhejj i-programm ta' attivitajiet kommemorattivi f'għeluq it-tliet mitt anniversarju mit-twelid tiegħu. Bi qbil unanimu gie deċiż li dawn l-attivitajiet jolqtu firxa ta' udjenzi differenti. Minbarra l-organizzazzjoni ta' wirja temporanja fil-Ministru għal Għawdex u fil-Bibljoteka Nazzjonali, ġew stampati żewġ pubblikazzjonijiet minn Heritage Malta. Dawn huma ġabrab ta' studji riċerkati (li jinkludu l-katalgu tal-wirja msemmija), u dan il-ktejjeb fuq il-kontribut ewljeni ta' de Soldanis favur l-ġħarfien ta' Isien art twelidna. Fl-istess waqt, il-Bibljoteka Nazzjonali fi ħdan il-Libreriji Maltin nediet riproduzzjoni limitata u numerata tal-mappa manuskritta ta' Għawdex magħmula mill-Patri Kapuccin, Luigi Bartolo, u li tinsab fil-manuskritt *// Gozo Antico-Moderno e Sacro-Profano* (1746) ta' de Soldanis.

Dan il-ktejjeb tħlabnieha tiktbu Rosabelle Carabott, riċerkatriċi żagħżugħha. Issa ilha erba' snin taħdem fuq id-dizzjunarju u l-grammatika ta' de Soldanis. Huwa ttamat li dan il-ktejjeb, li sab l-ġħajnejha finanzjarja ta' EKO Ghawdex, ikun ta' għoddha tajba f'id-ejn l-istudenti tas-Sekondarja u jnissel fihom ir-rieda li jsiru jafu iktar fuq il-ilsien art twelidna... hekk, kif ried de Soldanis.

Godwin Vella

Kuratur Anzjan, Heritage Malta
f'isem il-Kumitat Organizzattiv

X'tistenna minn dan il-ktejjeb?

Dan il-ktejjeb fih tagħrif bijografiku fuq de Soldanis u fuq ix-xogħlijiet ewlenin tiegħu: id-dizzjunarju, il-grammatika, id-djalogi u l-qwiel. Permezz tat-taħriġiet, l-istudenti qed ikunu mistiedna jirriflettu fuq il-kwalità tax-xogħlijiet ta' de Soldanis.

Rosabelle Carabott tirringrazza lil John Cremona u lil Godwin Vella li ħadu ħsieb il-logistiċi tal-iddiċiñar u l-istampar. Hij sabet l-ġħajnejha f'waqtha ta' David Agius Muscat, David Muscat, George Mifsud, Thomas Pace u speċjalment Olvin Vella. Huma qraw it-test b'interess u għaddew diversi suġġerimenti biex il-ktejjeb jolqot aktar lill-istudenti. Maroma Camilleri u l-istaff tal-Bibljoteka Nazzjonali pprovdew l-illustrazzjoniċċi tax-xogħlijiet ta' de Soldanis. Nicholas de Piro u Francesca Balzan ipprovdew il-kopji tal-kwadri ta' Favray, filwaqt li Claire Bonavia għenek fit-tfassil tat-taħriġ tal-ilbies tradizzjoni. Daniel Bezzina ġentilment ha ħsieb itella' r-rekordings tad-djalogi kollha fuq il-YouTube.

Żur www.youtube.com/desoldanis biex tisma' d-djalogi u l-intervisti ma' storici u lingwisti.

Fis-sit <http://malti.skola.edu.mt> issib it-tweġġibiet tat-taħriġiet li jidħru f'dan il-ktejjeb. Issib ukoll id-djalogi kollha ta' de Soldanis b'xi tagħrif fuqhom.

II-bijografija

Ġan Piet Frangisk Agius twieled fit-30 ta' Ottubru 1712, ir-Rabat, Ĝawdex. Kunjom ommu, Sultana, žiedu aktar tard meta beda jikteb il-kotba u tah xejra Latina, *de Soldanis*. Fil-fatt għadna nafuh l-aktar b'dan il-kunjom.

Ta'sbatax-il sena, l-Isqof laħħqu kanonku tal-Kolleġġjata ta' Ĝawdex, u ffit snin wara laħaq qassis. De Soldanis kien ambizzjuż u matul is-snин ipprova jimxi 'l quddiem fil-karriera ekkležjastika tiegħu.

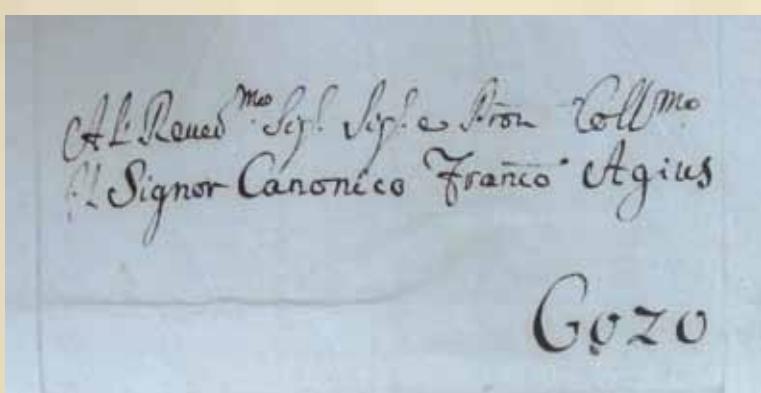

Dehra tar-Rabat u tal-Belt (l-isem popolari tal-Kastell)
fi żmien de Soldanis
Bibljoteka Nazzjonali ta' Malta, Treas. B 290

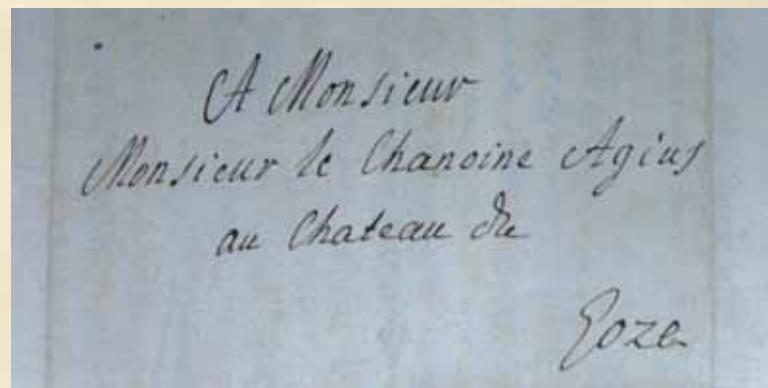
Il-biċċa l-kbira ta' ħajtu qattaghha l-Belt, Ĝawdex. Id-dar kellu mużew bil-muniti qodma, medalji, skrizzjonijiet, oggetti tal-fuħħar, statwi u librerija kbira. Permezz tal-qari u l-kitba, de Soldanis kien jaħrab l-għażżeż. Kien jogħxa jikteb fuq l-istorja, il-kultura, il-arkoġi ja fuq l-ilsien Malti.

De Soldanis qatt ma qata' l-għeruq Ĝawdexin allavolja ġieli ħassu iżolat Ĝawdex minħabba li n-nies ta' madwaru kienu medhija bil-biedja u l-kaċċa, u ma kinux jinteressawhom l-istorja u l-kultura. Huwa ta xhieda tar-rabta tiegħu ma' Ĝawdex bil-kitba tal-istorja ta' din il-gżira. Sa żmienu, min kien jikteb fuq Malta lil Ĝawdex kien jaqbżu. De Soldanis kiteb fuq kemm hija għammiela l-gżira tiegħu, fuq il-kaċċa, l-ghasafar u l-ħut, l-istorja tal-ordnijiet reliġjużi f'Ġawdex, drawwiet qodma u fuq familji Ĝawdexin magħrufa.

Kien jegħleb l-iżolament kulturali billi jilqa' f'daru lil sħabu letterati u artisti u jikteb l-ittri lil kavallieri u studjużi li kienu jgħixu barra. Fost il-kavallieri li kien jikkorrispondi magħhom kien hemm uħud li kienu jafu l-Malti. Iż-żmien li qed nitkellmu fuqu kien bil-wisq differenti minn tal-lum: min kien jiktiblu l-ittri minn Ruma, Napli, Firenze, Venezja, Palermo, Sirakuża u Pariġi kien iniżżeż indirizz bażiku ħafna (lanqas it-triq ma kien isemmi) u l-ittra kienet tasallu xorta waħda!

L-indirizz ta' de Soldanis

Ittra indirizzata lil de Soldanis minn Franzia

Fi żmien de Soldanis ffit kienu jinteressaw ruħhom fil-Malti. Fosthom jidher li kien hemm minn ma tantx kien iniżżlu lil de Soldanis. Skont Patri Pelaġju, de Soldanis ma kienx ilissen xi ittri sew għax kien ibati minn difett tat-taħdit. Il-konsonanti li ma kienx jaf ilissen kienet il-q għax flokha kien ilissen k. Illum, wara tliet mitt sena, naħsbu li dan ma kien difett xejn ta' de Soldanis imma influwenza djalettali – sal-lum il-kelliema tax-Xewkija u ta' partijiet mir-Rabat (Ĝawdex) ma jippronunzjawx il-q u flokha jużaw dejjem k, bħal kattus, kabeż, koffa.

De Soldanis kien jippubblika l-kotba tiegħu barra minn Malta għax fi żmienu mhux dejjem kellna stamperija. Dan kien ifisser battikata kbira minħabba s-safar li kien ikollu jagħmel u minħabba l-ispejjeż tal-ġarr tal-kotba. Huwa ppubblika Ruma, Napli, Venezja u Avignon.

Il-patrijottiżmu ta' de Soldanis nikkonfermaw minn żewġ xogħliji. Fl-ewwel wieħed, xandar bit-Taljan u bil-Franciż il-fehma tiegħu li San Pawl innawfraga Malta u mhux Meleda (għira fl-Adriatiku) kif kien għadu kemm argumenta l-bibljotekarju ta' Sorbonne.

It-tieni xogħol patrijottiku għandu xejra politika u nkiteb wara l-konċura tal-ilsiera tal-1749. L-ilsiera Misilmin, li kienu kotrana hawn Malta, kienu ħadmu pjani biex iqumu u jieħdu lil Malta taħt idejhom għal għarrieda, imma l-pjan fallielhom. De Soldanis ġejja ktieb kontroversjali fuq din il-ġraja għax fih ikkritika l-abbużi tat-tmexxija tal-Kavallieri u ddefenda d-drittijiet tal-Maltin. Kien jaf li minħabba l-pożizzjoni kuraġġuza tiegħu kien se jiġbed l-istmerrija tal-awtoritajiet u nqabad bejn ħaltejn: minn banda ried joħroġ il-ktieb biex jgħid dak li kellew jgħid; mill-banda l-oħra ma xtaqx jispiċċa ħażin. Għalhekk il-ktieb ħarġu xorta imma nqedha bl-isem ta' Michele Acciard, wieħed Taljan li kien sar jafu waqt safra. Kien kollu għalxejn: xi wħud kienu jafu li de Soldanis kien qed jaħdem fuq dan il-ktieb u l-Gran Mastru Pinto waħħal fih mill-ewwel u ordna li l-kotba kollha jingabru mill-idejn u jitneħħew mill-ħwienet. De Soldanis spiċċa kellej jittla' Ruma jiddefendi ruħu quddiem il-Papa, li ordnalu jitlob maħfara lil Pinto malli jerġa' Malta.

Meta rtira fl-1763, de Soldanis ġie joqgħod Malta. Imma xahar wara ħatruh biex ikun l-ewwel bibljotekarju tal-Bibljoteka Pubblika (illum il-Bibljoteka Nazzjonali), il-Belt. Ix-xogħol li kellew kien kbir u wieħed minn sħabu li rah jaħdem hemm ħalliehom lill-Bibljoteka. Fiż-żewġ paġni li jmiss ser issib tabella bil-ħajja tiegħu fil-qosor.

De Soldanis miet fit-30 ta' Jannar 1770. Difnuh fil-knisja parrokkjali ta' San Pawl, il-Belt. Ħafna mill-manuskritti tiegħu ħalliehom lill-Bibljoteka. Fiż-żewġ paġni li jmiss ser issib tabella bil-ħajja tiegħu fil-qosor.

Il-ħajja ta' de Soldanis fil-qosor

Sena	Età	Ġraja	Sena	Età	Ġraja
1712	0	Twield ir-Rabat, Għawdex, u ġie mgħammed fil-Parroċċa ta' San Ġorġ.	1756	44	Laqa' lil Injazju Saverju Mifsud f'daru, Għawdex. Kiteb lill-Akkademja tax-Xjenzi f'Parigi u semma li kien laqa' f'daru lil Favray.
1729	17	Ħatru Kanonku tal-Matriċi ta' Għawdex. Din is-sena kien joqgħod Malta.			Wieġeb lill-ġurnalista Pariġin bil-Franċiż, li sentejn qabel kien ikkritikah fuq nisel il-Malti.
1730	18	Kiteb ktiegħiż żgħir ta'talb lill-Madonna, <i>Pensieri Mariali</i> .			Qaleb it-tweġiba tiegħi lill-ġurnalista bit-Taljan u stampaha.
1733	21	Kiteb djarju personali, <i>Giornale di ciò che accadde in Malta e Gozo dal 7 gennaio al 29 dicembre 1733</i> . Kiteb djarju ekkleżjastiku, <i>Notizie Ecclesiastiche per l'anno 1733</i> .			Dericard qal lil de Soldanis li l-grammatika tal-1750 intlaqqhet tajjeb ħafna minn Bonamy, <i>Historiographe ancien pensionnaire de l'Académie des Belles Lettres</i> .
1735	23	Kiteb bit-Taljan fuq il-ħajja tal-Gran Prijur ta' San Ģwann, Fra Melchior Alpheran de Bussan.			Mandoux, <i>Prêtre habitué de la Paroisse St. Paul, Pariġi, jgħid lil de Soldanis li Bonamy xtaqu Académicien des Belles Lettres</i> .
1738	26	Il-Balì de Stadl talab lil de Soldanis jagħti tagħrif fuq Għawdex għax Abela ma semmiehx.			Stampat il-Memoria per servire alla Storia Letteraria di Sicilia (Palermo) li kien fih ittri ta' de Soldanis.
1741	29	Tqabbad mill-Gran Mastru jippriettka matul ir-Randan fil-Kolleġġjata ta' Għawdex.	1757	45	Stampa I-Annone Cartaginese. Żar I-Italja u Franza.
1746	34	Kiteb <i>Il Gozo Antico-Moderno e Sacro-Profano</i> .			Iddefenda t-tradizzjoni li San Pawl innawfraga Malta u mhux Meleda tal-Adriatiku, u mera lil-Librar ta' Sorbonne bil-Franċiż.
1749	37	De Guast, li kien qiegħed Għawdex, għarraf lil de Soldanis li l-kavallier Portuġiż Almeida xtaq jara grammatika tal-Malti stampata. Ittra ta' Thomas Blackburne li fiha rringrażza lil de Soldanis tal-ospitalità tiegħi f'Għawdex.			Iggradwa bħala avukat, Padova. Kiteb il-manuskritt <i>Itinerario Italico</i> .
1750	38	Talab il-post ta' kanonku fil-Katidral ta' Malta imma ma rnexxilux. Għaddha manuskritt tal-grammatika lil Almeida. Telaq Ruma għall-Ġublew. Ha miegħu l-manuskritti tal-grammatika u l-Mustafà. Stampa I-grammatika <i>Della Lingua Punica</i> , Ruma.	1758	46	Inghata l-licenzja ta' avukat. Reġa' mill-Italja u Franza.
1750-62	38-50	Kien impenjat jaħdem fuq it-tieni grammatika, <i>Nuova Scuola della Lingua Punica</i> .	1759	47	Qaleb it-tmerija lil Ladvocat bit-Taljan. Kiteb sunett bil-Malti ddedikat lil Coltellini. Stampa ittra fuq il-Kunvent u l-Knisja ta' Santu Wistin, Għawdex.
1750-67	38-55	Kien impenjat jaħdem fuq id-dizzjunarju, <i>Đamma tal-Kliem Kartaginis</i> .			Stampa ittra lil Mifsud fuq il-Kapuċċini ta' Għawdex.
1751	39	Stampa <i>Mustafà Bassà di Rodi</i> , Napli. Kiteb <i>Apologia ... contro Michele Acciard</i> . Il-Gran Mastru Pinto sejjah lil de Soldanis vili u insolenti għax bil-ktieb Mustafà attakka lill-Ordni. Tela' quddiem il-Papa, Ruma, minħabba l-ktieb Mustafà.			Laqa' lil Mifsud f'daru, Għawdex. Għandu Mifsud qara l-Itinerario Italico.
1752	40	Reġa' Malta minn Ruma. Beda l-korrispondenza ma' Mikela Grima. Grima talbu jibgħatlu l-prietki bil-Malti. Bonaventura Attardi feraħ lil de Soldanis tal-grammatika u heġġu jkabar id-dizzjunarju. Ladvocat, librar ta' Sorbonne, kiteb studju li fih mera li San Pawl ġie Malta.	1763	51	Xtaq jilħaq provi karju ta' Għawdex iżda ma rnexxilux. L-Inkwizituru Salviati sejjah lu "raġel ta' ħiliet kbar". Gaetani feraħ lil de Soldanis li lesta d-dizzjunarju. Irtira Malta.
1753	41	Ittra lil Vettori li fiha jgħidlu li se jaqilbulu d-dissertazzjonijiet fuq il-Malti bl-Ingliż. Borgia feraħ lil de Soldanis tax-xogħol fuq id-dizzjunarju u qallu li kien lest jirrevedilu t-Taljan tal-Gozo Antico-Moderno e Sacro-Profano meta jgħaddilu l-manuskritt Grima.	1764	52	De Tencin ħatar lil de Soldanis biblijotekarju. Mifsud mar il-Biblijoteka jarah jagħmel il-katalogu. Mifsud stampa ittra ta' de Soldanis lil Reboul fuq il-bakli li l-kleru kien juža waqt xi ċerimonji fil-Katidral ta' San Ģwann.
1754	42	Ried jilħaq prepostu ta' Birkirkara imma ma rnexxilux.	1766	54	Stampa karta volanti fuq iċ-Čimiterju tal-Franċiż fir-Rabat, Għawdex.
			1767	55	Kiteb il-manuskritt <i>Notizie sopra l'Origine, ed Avanzi della Biblioteca</i> .
			1768	56	Iltaqa' mal-vjaġġatur Riedesel, li kien qed jagħmel il-Grand Tour. Iddiskutew xi skrizzjonijiet u qdumijiet Puniċi. Riedesel sejjah lil de Soldanis "l-egħref Malti".
			1769	57	Kiteb it-testment.
					Hassar it-testment.
					Kiteb manuskritt dwar l-istatwa ta' Ercole li qrah G. Navarro f'konferenza letterarja, <i>Simolacro d'Ercole</i> .
			1770	58	Miet.

Id-dizzjunarju

L-ikbar biċċa xogħol ta' de Soldanis fuq l-ilsien Malti kienet id-dizzjunarju. Dam jiktbu mill-inqas 17-il sena, minn madwar l-1750 sal-1767. Kellu jagħmel ħafna sagrifīċċi biex jiktbu. Fil-fatt, fl-1759 stqarr bil-kitba ma' Injazju Saverju Mifsud li d-dizzjunarju kien qed jeħodlu sigħat twal mill-ġurnata.

che penso un giorno ristamparla con giunte nuove,
Storiche, e Critiche, dopo che avrò attesa la parola
data alla Republica Letteraria di pubblicare il mio
Dizionario Punico - Maltese, il quale mi toglie le
mie più importanti ore del giorno: e quando voi vogliate rendere ed a me, ed alla nostra patria pubblico servizio, avrò a grato di leggere presto

Silta minn *Lettera sopra la fondazione ed esistenza della Chiesa, e Convento, e Convento de' RR. Padri Cappuccini del Gozo di Malta* ppubblikata minn de Soldanis fl-1759

Id-dizzjunarju ħadlu erba' volumi, li għadhom manuskritti (jiġifieri miktubin bl-idejn).

- Vol. I Malti-Taljan-Latin
- Vol. II-III Taljan-Latin-Malti
- Vol. IV Latin-Taljan-Malti

Id-dizzjunarju ta' de Soldanis, f'erba' volumi
Bibljoteka Nazzjonali ta' Malta, Libr. MS 143/I - IV

L-ewwel volum jismu *Damma tal-Kliem Kartaginiż imixerred fil-fomm tal-Maltin u l-Ġawwdxin*. Semmieg *damma* għax għamel ġabrab tal-kliem bil-Malti. Il-kliem bil-Malti sejjaħlu *Kartaginiż* għax kien jemmen li l-Malti mnissel mill-Puniku, mhux mill-Għarbi.

Il-valor ta' dan id-dizzjunarju hu kbir għax qadim u fih ħafna tagħrif kulturali.

De Soldanis kien idum ifisser il-kliem għax kien jagħti ħafna dettalji li illum ma narawhomx imoru f'dizzjunarju. Imma fi żmien kienet drawwa li dizzjunarju jkun fih tagħrif iehor li mhux marbut mal-lingwa. Lanqas tistenna, ngħidu aħna, li l-kelma "Mnarja" teħodlu 570 kelma biex ifissirha. Mhux ta' b'xejn li l-ewwel volum fih 1032 paġna.

De Soldanis kien jaf it-Taljan u l-Latin u dawn l-ilsna influwenzawha meta ġie biex jikteb id-dizzjunarju. Għalhekk il-verbi ma niżżejjilhom fit-tielet persuna maskil singular tal-Perfett, kif nagħmlu illum. Ngħidu aħna, filwaqt li dizzjunarju modern jagħti l-kliem *ħadem, mexa, qabeż* (bi tweġiba għal "X'għamel hu Ibieraħ?"), de Soldanis jagħti *n-achdem, n-emsci u n-akbes*.

De Soldanis jikkritika lil dawk il-Beltin, b'mod specjal n-nisa, li kien qed iħalltu l-Malti mat-Taljan. Għalih b'dan il-mod la kien qed jitkellmu Malti tajjeb u lanqas Taljan tajjeb. Il-lingwa li kienu jitkellmu huma, de Soldanis stqarr li ma setax isejhilha Malti.

Hu kien jaqbel li meta jkun hemm bżonn, nissellfu kliem minn ilsna oħra. Imma kien joħodha kontra min juža kelma Taljana flok waħda Maltija b'kapriċċi.

Kollox ma' kollo, id-dizzjunarju ta' de Soldanis hu mera tal-Malti mitkellem mill-ħaddiema, in-nies tal-klassi l-għolja, il-foqra, ir-raħlin u l-beltin tas-seklu 18. Lilhom kollha kien iqishom kellieha ndaqi tal-Malti. Din hi r-raġuni għala fid-dizzjunarju ma ħalliex barra l-kliem ta' nisiel Taljan li kien jinstema' f'halq in-neozjanti u n-nies "il-puliti" fl-inħawi tal-Port. Min ġie warajh ma ħax dejjem l-ispirtu tiegħu u ppreżzentalna l-Malti tal-irħula biss. Lil de Soldanis nibqgħu naħfulu għax kien bniedem b'moħħu miftuħ u impenjat biex isaħħaħ l-ħalli.

Id-dizzjunarju ta' de Soldanis fih tagħrif ikkulurit f'kull paġna

I-ikel

Kavati – għaġin imtaqqab li jidliku bl-għasel. Min ma kienx ikollu għasel, fuq l-għażiex kien iroxx il-ġobon.

id-duwa

Penit – ħlewwiet li permezz tagħhom tgħaddilek is-sogħla.

I-ilbies

Żanni – libsa li jkollha ħafna strixxi kkuluriti u oġġetti mdendlin magħha li jagħmlu l-ħsejjes. Din kienu jilbsuha ż-żgħażaqgħ fil-karnival.

il-logħob tat-tfal

Logħob tal-Papa – Din il-logħba kienu jsejħulha wkoll il-logħba tax-xita. Tifel jistħajjal li huwa Papa, joqgħod bil-qiegħda fuq mejda taparsi t-tron, jilbes barnuża u taħtha jaħbi barmil mimli bl-ilma. Minn fost it-tfal li jingħabru biex jilaghħbu, jintgħażel wieħed li qatt ma jkun ha sehem fil-logħba u jgħidulu biex imur quddiem il-Papa għarkupptej h u jitkolu jaqlaqħlu l-grazzja li tagħmel ix-xita. Hekk kif it-tifel jagħmel dan, il-Papa jneħħi l-barnuża u jferragħ lu barmil ilma fuq rasu.

it-tradizzjonijiet

Neuieħħin – De Soldanis jgħidilna li fi żmien missirijietu kien ikun hemm grupp ta' nisa jibku u jnewħu fuq il-mejjet. Għalkemm din id-drawwa fi żmien kienet inqatgħet, jgħidilna li kien hemm newwiħin oħra: grupp ta' żgħażaqgħi kienu jilbsu l-iswed u joqogħidu jibku l-karnival li jkun wasal fi tmiemu.

It-tifsira tal-kelma “Mnarja” fid-dizzjunarju

(Bibljoteka Nazzjonali ta' Malta, Libr. MS 143/I, f. 379v)

Mnarja n.s.f. festività de SS. Pier Paolo, che si celebra solennemente nella Chiesa Cattedrale di Malta. o Falò, fuoco di allegrezza I. festus ignis.

Propriamente vale Illuminazione, poiché nella Vigilia di detta solennità non si vede che Illuminazione alla chiesa e Città notabile, Sakkaja. Ivi concorre il popolo intero di Malta, si dalle Città che da' Villagi per la funzione della chiesa, a starvi allegramente in tutta la notte della Vigilia sulla Sakkaja, radunato possia doppo La funzione della chiesa nel Giardino del Boschetto, vi mangiano allegramente, e molti si ubbriacano. Il Signor Favray vi assistè in uno di questi passati anni a questa Contadina raunanza, trasse al vivo il dissegno, tirato perfettamente in una Tavola. Chi vede questa, vede in un colpo d'occhio tutto quel che fa di singolare quel popolaccio. Vi assistono alcuni al secondo Vespere, tutti però alla Mossa degli Animali (Asini, Mule, Cavalli, e Giumente) intervengono chi ne' balconi delle Case, chi sulle mura, chi in strada dentro i Calessi, e chi fuori, che si fa per la Sakkaja, ch'è un luogo, da cui conviene passarvi chi voglia entrarvi alla notabile o al suo Borgo, ritornando o andando alla Valletta. Nel Gozo pur conosciuta questa voce presso il suo popolo, e si celebra propriamente in Casal Nadur ai 29. giugno per la festa de'stessi Santi Pier Paolo, concorrendovi il Popolo Gozitano all'ora di pranzo al Boschetto, giardino antichissimo nello stesso Villaggio del Nadur, e dopo vesperi che si celebra nella chiesa Parrocchiale si conduce ad osservare la tanto compiacente Corsa degli Animali, introdotta nel Gozo ai principj del Secolo corrente 1700. Ho detto sopra che la dizione vale *Illuminazione*, perché io crederei che dall'antichissima consuetudine di solennizzare questa Festa con grande illuminazione nacque la voce di mnaria.

Wieħed mill-artisti li de Soldanis kien laqa' f'daru kien il-pittur Pariġin Antoine Favray. Fid-dizzjunarju, de Soldanis isemmi l-pittura tiegħu fuq l-Imnarja u jgħid li Favray iqaxxar dak li jiġi l-Buskett.

Noti

Deskrizzjoni grammatikal:
nom, singular,
feminil.

Tifsira bit-Taljan.

Tifsira bil-Latin.
Illum dizzjunarju fuq
il-Malti aktarx ikun
Malti-Ingliż, mhux
Malti-Taljan-Latin
bħal ta' de Soldanis.

Tagħrif li Illum
ma nistennewhx
f'dizzjunarju imma
f'artiklu ta' gazzetta.

Għawdex kien
għal qalb l-awtur u
jsemmih kemm-il
darba.

Dettall
tal-pittura:
Żewġ daqqaqa
u l-irġiel jiżfnu
madwarhom

Dettall tal-pittura:
Nies miġbura għall-ikel waqt il-festa tal-Imnarja

L-Imnarja, pittura li kienet attribwita lil Favray minn Nicholas de Piro
qabel ma sibna l-konferma fid-dizzjunarju ta' de Soldanis.
Kollezzjoni privata

Taħriġ fuq id-dahla tad-dizzjunarju

Il-kitba li ġejja hija d-daħla tad-dizzjunarju ta' de Soldanis. Hija kitba sabiħa u miktuba bi mħabba għall-ilsien Malti. Aqraha sew u wara agħżel jekk l-istqarrijiet marbuta magħħha humiex veri jew foloz.

Lel Karrai

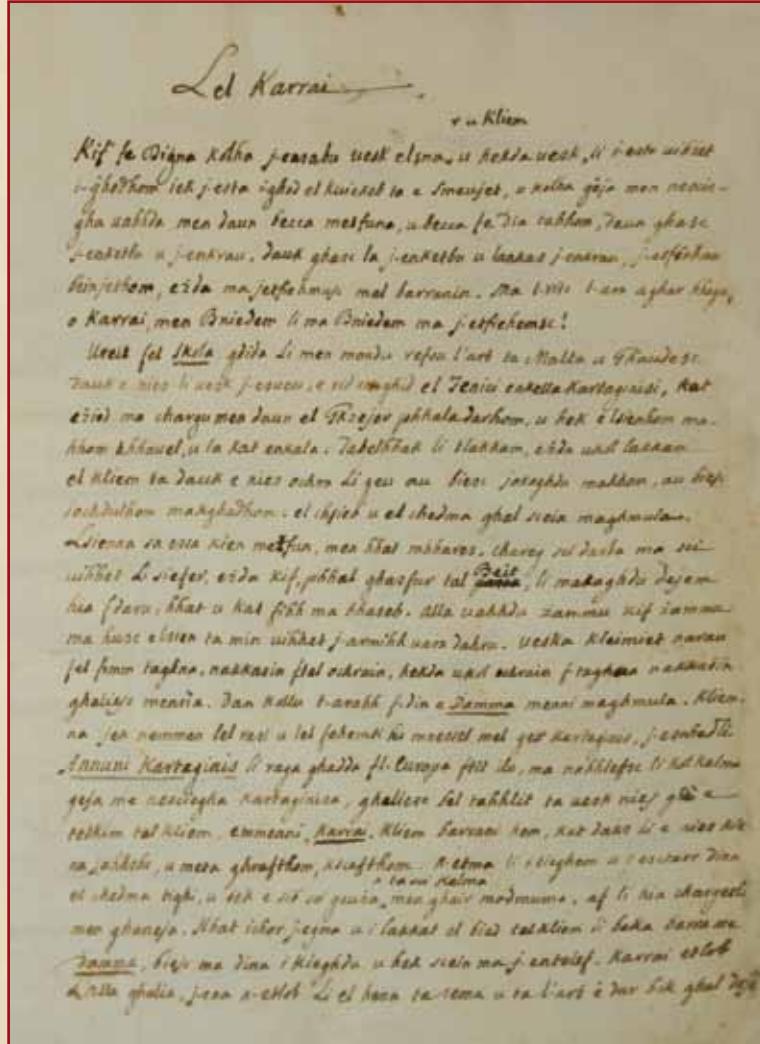
Kiffe Diġna kolhaj-ensabu ueskelsna u kliem u hekda uesk, li i-esta uiħheti-ghodhom iekj-esta i-ghod el kuikebta e Smeujet, u kolha ġeja men nesciegha uahħda, men daun becca metfuna, u becca fe dia taħħom, daun ghasc j-enketbu u j-enkrau, dauk ghasc la j-enketbu u lankas j-enkrau, j-ettfiehm beinjethom, eżda ma jettfiehmusc mal barranin. Ma t-ritc t-ara aghar hhaga, o karrai, men Bniedem li ma Bniedem ma j-ettfiehemsc!

Ureit fel *Skola* gdida Li men mondu refsu l'art ta Malta u Għaudesc dauenies li ueskj-*esueu*, eriden-ghid el Fenicien kella Kartaginisi, kat eżied ma chargu men daun el Gkzejer phħala darhom, u hek e Isienhom mahhom thħauel, u la kat enkala. Tabelħħak li tlakkam, eżda ukol lakkam el kliem ta dauk e nies ochra Li geu au biesc jokogħdu mahhom, au biesc iochdulhom makghadhom: el chsieb u el chedma għal scein magħmula. L-Isienha sa essa kien metfun, men hhat mħhares. Chareg sci darba ma sci u iħiħet Li siefer, eżda kif, phħal għasfur tal Beit, li makaghħu dejem hia fdaru, hhat u kat fihh ma hhaseb. Alla uahħħudu żammu kif żammu. Ma huusc e Isien ta min u iħiħet j-armiħħ uara dahru. Ueska kleimiet narau fel fomm tagħna, nakkasin f-tal ochrain, hekda ukol ochrain f-tagħna nakkasin għaliex mensia. Dan kollu t-arahħ f-din e *Damma* menni magħmula. Kliemna jek nemmen lel rasi u lel fehemti hu mnnessel mel gett Kartaginis, j-eschedli *Annuni Kartaginis* li raga ghadda fl-Europa ffit ilu, ma nahħlefsc li kol kelma geja me nesciegha Kartaginisa, għaliex bel tahħlit ta uesk nies għeġe kliem, emmenni, *karrai*, kliem barrani hem, kat daks Li e nies kienu jahhsbu, u meta għrafthom, ksceffhom. N-ettma li i tieghem u t-esċtarr dina el chedma tighi, u iek e sib sci geuža ta sci kelma men għair modmuma, af li hia chargekli men għaneja. Hħat ichor j-egħma u i lakkat el biad tal kliem li baka barra me *damma*, biesc ma dina i kieghħdu u hek scein ma j-entlef. Karrai etlob L-Alla għalija, j-ena n-ettlob Li el hena ta sema u ta l-art e dur bik qħal dejem.

www.youtube.com/desoldanis

L-istqarrijiet li nsibu fid-dahla:

De Soldanis ixebbah l-ilsna u l-kliem mal-kwiekeb.	<i>veru</i>	<i>falz</i>
De Soldanis kien iħobbhom il-Feniċi.	<i>veru</i>	<i>falz</i>
Dak iż-żmien, il-Malti kien ilsien b'saħħtu għax ħafna nies kienu jiktbuh.	<i>veru</i>	<i>falz</i>
Għan-nies ta' żmienu l-ilsien Malti kellu valur kbir.	<i>veru</i>	<i>falz</i>
Il-Malti fi żmienu kien għadu lsien safi.	<i>veru</i>	<i>falz</i>
De Soldanis kien jifraħ kieku kien jaf li wara mewtu ħarġu dizzjunarji oħra tal-Malti.	<i>veru</i>	<i>falz</i>

Id-daħla tad-dizzjunarju
Biblioteka Nazzjonali ta' Malta, Libr. MS 143/I, f. 2

De Soldanis isemmi dan il-ktieb tiegħu fid-daħla tad-dizzjunarju. Fih ipprova juri kemm il-Malti jixbah il-Puniku

Taħriġ fuq id-dizzjunarju

Tieġ Malti, pittura attribwita lil Favray minn Nicholas de Piro
Kollezzjoni Palazzo Falson Historic House Museum, I-Imdina

Dan il-kliem marbut mal-ilbies jidher fid-dizzjunarju ta' de Soldanis:
Colkana – Doblet – Kalziet – Kappel – Kmisi – Kork – Manta – Sidria –
Terha – Żarbun. Għat-tifsira tiegħi, ara paġna 22.

Issa ġares lejn din il-pittura ta' tieġ Malti f'raħal, speċjalment lejn id-dettalji. Qed tagħraf xi lbies milli jsemmi de Soldanis?

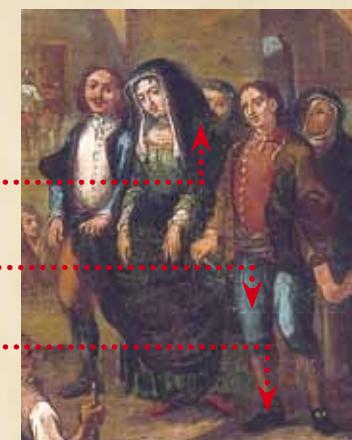

1.

2.

3.

6. Manta

7.

8.

4.

5.

9.

10.

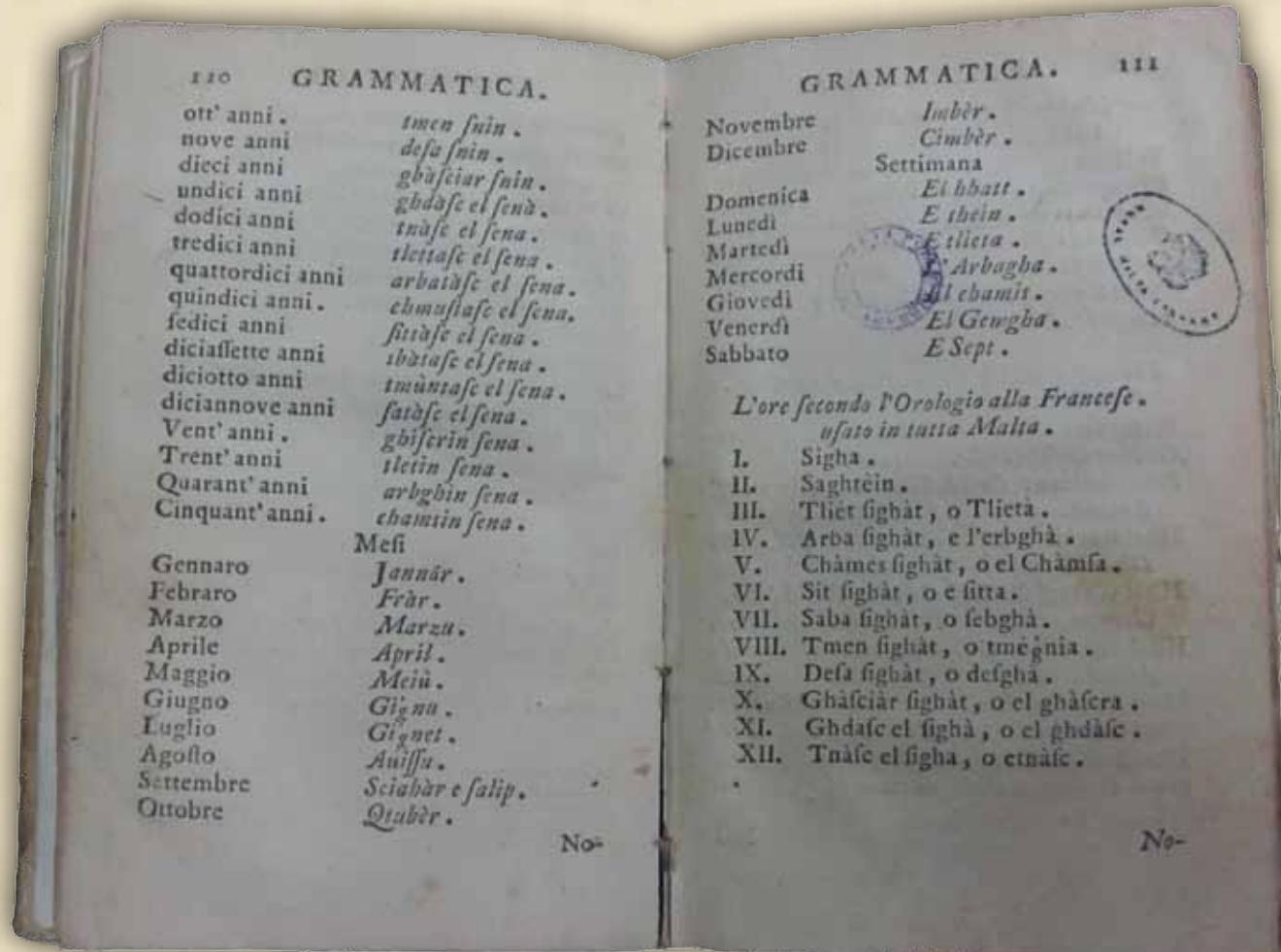
Il-grammatika

Fl-1749, kavallier Portugiż xtaq li jkollu f'ida grammatika tal-Malti. De Soldanis sema'b dan u daħal għal din il-biċċa xogħol b'rūħu u b'ġismu tant li sena wara ghaddielu kopja manuskritta. Imma l-kavallier ma setax igawdiha wisq għax de Soldanis reġa' talabhielu biex jeħodha miegħu Ruma fl-1750. Il-grammatika stampaha hemmhekk bit-Taljan, ihsien li kien magħruf fost il-kavallieri u mal-ftit Maltin li kienu jaqraw.

Il-grammatika marret tajjeb u biegħha Malta u Ruma. Xterdet fost l-istudjuži bis-saħħha tal-ħbieb ta' de Soldanis, u ħafna barranin meta qrawha bagħtu jifirħu. Wieħed minnhom kien il-kirurgu Malti Mikelang Grima li dik il-ħabta kien qed jaħdem fi sptar, l-Italja. Grima kien ibiqi il-grammatika u jgħaddi l-flus lil de Soldanis. Kien ukoll ipartatha ma' kotba oħra li kien jaf li kienu jogħġibu lil sieħbu. Iżda Grima ġieli kien jagħti l-ktieb lil xi studjuż kbir bla ma jistenna xejn lura għax il-grammatika kien iqisha reklam għal de Soldanis u għall-ihsien Malti.

De Soldanis kiteb fuq kemm għandna nibżgħu għal dan l-ħsieġ qadim li sa żmienu kien ittraskurat minn kulħadd. L-ideat tiegħu qablu magħhom kittieba barranin u fosthom kien hemm min qalibhom bl-Ingliz u bil-Franċiż.

Wara li ra kemm kienet marret tajjeb din il-grammatika, de Soldanis kiteb oħra ikbar: *Nuova Scuola della Lingua Punica*. Dam jaħdem fuqha tnax-il sena, mill-1750 sal-1762. B'xorti ħażina ma laħaqx ippubblikaha u għadha manuskritta.

Della lingua punica stampata Ruma fl-1750

Fil-grammatika jagħti xi espressjonijiet li jintużaw ta' kuljum, bħal meta wieħed:

jiġi lob xi haġa

Atini n-otolbok
Signur aghmelli piacir
Signura t-onkosnisc

juri apprezzament wara li ħaddieħor għamillu pjacir

nezzekchair
n-akbes el bahhar għalik
len haun meta tridni

fuq l-ikel u x-xorb

ma għandisc guhh
mejet bel ghac
Ara t-esker

fuq l-etià

Kem el sena għandek?
Humiesc magħluka?
kat ma hu sciech min hu f-sahħtu

fuq it-temp

Mchauad e temp
Dar e riħħ
I-Berrak

fuq il-mixi

ma n-estasc en chaffef
Enduru Daura?
Għieit?

De Soldanis ma tax ir-regoli biss, imma ġab xi kliem kif jgħiduh il-Maltin

Id-djalogi

De Soldanis jibqa' magħruf fuq kollox għad-djalogi li inkluda fil-grammatika. Huma jirriflettu r-realtà tas-seklu tmintax, mhux biss għax juruna kif kien jitkellmu missirijietna imma wkoll għax jixhud l-istil ta' ħajjithom. De Soldanis kiteb djalogi fuq il-kaċċa, l-aħbarijiet, il-qoton, iż-żjarat tan-nisa fid-djar, iż-żwieġ u l-mewt.

Dawn li ġejjin huma żewġ djalogi li de Soldanis ħalla fit-tieni grammatika.

Inti u taqrahom żomm f'moħħok li V qiegħda għal Visitatrice u P għal Padrona.

1. Kumplimenti bejn in-nisa puliti meta jagħmlu żjara

Iż-żjarat bejn in-nisa tal-klassi l-ġħolja kienu komuni ħafna fis-seklu tmintax. Ġenerallment dawn in-nisa kien ikollhom l-ħalls tagħhom, aktarx Misilmin jew Afrikani. Id-diskors tan-nisa waqa' fuq it-Torok. Għad li l-Assedju l-Kbir kien ilu mitejn sena li għaddha, il-biża' mit-Torok kien għadu jinħass. Dan kien dovut għal-ġraja li seħħet fl-1760. Xini Tork kien qed ibaħħar fl-arcipelagu Grieg u wara li tefā' l-an kra u l-ekwipaġġ Tork niżel minn fuqu, l-ħallsa Nsara li kienu baqqgħu fuq ix-xini ħatfu u salpaw lejn Malta. Meta s-sultan Tork sar jaf, hedded li jaħbat għal Malta jekk ma jroddulux ix-xini. Il-Kavallieri ma ridux jitilqu x-xini minn taħt idejhom. Kemm it-Torok u kemm il-Maltin bdew iħejju ruħhom għat-taqbida, sakemm daħal fin-nofs is-sultan ta' Franza u xtara x-xini biex iroddu lis-sultan Tork.

Il-“Belt il-ġidida” li tissemmha hija l-Forti Chambray, li nbniet fuq l-ġħolja ta’ Ras it-Tafal, Għawdex. Is-swar tlestell fl-1761 iżda l-bini residenzjali baqa’ ma nbeniex.

V. Sahha e Siġnuria Tighak

P. Sahha lilek Siġnura, merħha bik, u lel min mighak

Fatma chudelha el Mant, u el ghonnella

Daluakt Siġnura. Eia Siġnura Sitti, ati fideja el mant, jena netuihh. Gib haun el Ghonella biesc narfahha mal mant

V. Essa n-af fein jena, ghrekt uesku sa ma usalt, ghaliex barra hemma el ghomma uesku. Emmenni ma flahha nasal.

P. Nemnek ghasc aħħna haun mahhkurin be Scems, u el ghomma ma t-onkosniesc.

Strieħħ, hem e Siggiet, okħot, challi n-estghallek ftit

V. n-af en ghidlek Li jena għandi bsogn

P. Chu l'ichor ghasc dak ghali għalik

V. Kif trit, hhdeik n-okħot briħħet hek

P. ma n-estasc n-agħmel kif e rit, f kol uħħadha e rit enku jena, għandni Ĝhaisca jek ma en negkieżesc, ma t-ethħareksc

V. Scein ma n-estaghgeb, ghasc Tighi aghar menha

P. Chu l-engazzata u escrobha

V. ma en hħobsc ta Limunata, niechu men ta Leus

P. Scinhu li jengħad barra men gdid?

V. Dana e żmien e nies ma j etkel musc hhlief fuk el megia ta Torok.

P. Tghid dal vieg, o dina e darba igu?

ma n-estasc nemmen kat li igu. Stambur uesku bghid men Malta. E Salib bażżeeghi, kat ma għamlu el prova meta chaduha magħna. Iafu e Torok kem dem carcru f' dina l-art. Iestgħu jagħmlulna e Deni, akbar ikun tahhom. Ahħna nesa li ma nestgħussew gibu l'armi i kolna en batu. Alla jaf fein ikolna n-entħali. El ghalka għalina huma e Torok. E Rgħiġ balla jesemgħu u jarau, ahħna mghħakes nesa n-esemgħu u ma narausc.

V. Hek hu. E tbatia kolha hi għal nesa.

Hu kif enhu achiar el magħżel mel azzarin.

I kun kif alla i rit

P. Scein ma t-ebja. E Slaten kolha magħna. el gran Tork jahseb u jara scinhu sejer jagħmel. Kolħħat cha l'Azzarin. e Suar mdaurin bel kannuni. e Sctut eżied u eżied. Għaud esc kellet bel Belt gdida. Sa Kemmuna memlia bel Bronz u hhadid. Ien ma nemmenc li e Tork igi, ma għandi fidi f'Alla u f' San Paul, li iek igi, ieftakar u ma ieftacharsc.

V. Hek hu. El Papa bagħha ukol arba Scuieni, zeug Pinkotti, u mahhom kol git għal malta, u kol ma hem bsogn kontra el għadu.

Oħti seira e mur. Uasal el hhin. Fatma neuelli el Ghonnella u el mant, biesc e mur.

P. Ghala hek fis!

V. Iedherlek fis! Dallam.

P. Sctebja, hem e daul tal kamar

V. En ghidlek. Uara l-ekel Żeugi irit e Leila phhal ma dari, imur idur daura, u n-ahhtieg en kun mighu, u e mur għat li jena ghajnejha, ghasc biesc enghidha f-uħħadha ma n-hallisc uħħadha, l-eżied ghasc be Leil. Ma daun e Rgħiġ trit t-okħġod mahhom be scemha t-escghel.

P. Tetkellem ma min hu mgarrab

Fatma Lebbesha. Seuilha el ghonnella. Kegħedelha el pez f nofs għbinha.

Daluakt Siġnura. Seieħħ el Ghaisca biesc Tghinni.

Ma t-afsc kem j ratba

Kollosc hhlest

V. Siġnura ruħhi en hħallilek e leil tajeb.

P. Buona sira. Alla igi mighak. Sellu uesku għa Siġnur. Teddauarsc ma targa biesc t-okħġot. Darb-oħra ejja eżied kmieni.

V. n-agħmel e dmir tighi biesc n-iggi. Addiu.

» www.youtube.com/desoldanis

Nisa Maltin jagħmlu żjara. Kollezzjoni privata

Din il-pittura ta' Favray saret fl-1751, fl-istess żmien li de Soldanis kiteb id-djalogi. Il-pittura tirrappreżenta żjara bejn nisa tal-klassi l-ġħolja; tidher ukoll ilsira. Kulma jidher fiha jikkonferma dak li kiteb de Soldanis

2. Kumplimenti bejn in-nisa bdiewa meta jagħmlu żjara

Għad li anki n-nisa bdiewa kienu jżuru lil xulxin, iż-żjarat tagħhom kienu jkunu inqas frekwenti minn tan-nisa tal-klassi l-għolja, kif jidher mill-kumment: "min irit i ghisc b-idu, ma j'estasc i mur i żur." In-nisa bdiewa, barra li kienu jkunu impenjati bit-trobbija ta' wliedhom, ix-xogħol tad-dar u r-rutina ta' kuljum, kienu jikkontribwixxu wkoll għad-dħul ekonomiku ta' familthom. Minn xogħol għal ieħor ma tantx kien ikollhom ħin għall-mistrieh. Għalhekk ma jistax jonqos li anki meta kienu jżuru lil xulxin kienu jieħdu x-xogħol tal-idejn magħħom. B'hekk kienu jsieħbu x-xogħol mar-rikreazzjoni.

- V.** Sahha Scbent
P. Ghaddi Scbent. merhhba bik. Dina bentek. merhhba bik u biha. Kem i sbeħħha.
V. Benti, chlieka t-Alla.
P. Scesemha.
V. Kella.
P. Kem el sena għandha
V. Fe Tnasc
P. Hia saret f-dakka uahħda Scebba
V. Dina e Żerrigha Scbent t-oghla uest. Felli taraha ckeikna, felli taraha kbira. El Hħascisca hħażina dejem fuk el hhascisc taieb t-akbes
P. Gebl e scogħol mighak, biesc nokogħdu kaghda, ghasc ili n-esctiekek. Dina e darba ilek ma t-igi e żurni, għat li iena geit tant Drabi. E Ragel jachdem barra, okħġot kem jogħġi-għok
V. Gebt e Tajar għa Raddiena. U Kella giebet el magħżel. Bhek en ghiscu.
Gebt el kalzetta.
Gebt el chiata.
Gebt el mchadda għal bizzilla
Gebt e tajar għal Brieret
P. ma hu scit ta ftit li gebl mighak e scogħol, Briħhet hek t-okħġot sa flaqħċia
V. Emmenni, ili geja tmien Tiem; ma scinhu? essa phħaga, essa b-ochra, kat ma stait. min għandu e Tfal ma j'estasc j-ethharrek. min irit i ghisc b-idu, ma j'estasc i mur i żur.
P. Cha e Raddiena, cha el kep, Seuja għal kalbek
V. Kegħdin i chaptulek el Bieb
Tghit min giè?
P. Sci Gara, min i rit i kun ichor!
Diechla hia, ma għettlekse el Gara tighi!
Merħha bik, geit fel uakt, biesc n-okogħdu n ethħattuha, u briħħet hek n-achħdmu eżied.
Illesci haun Scbentna.
Kem kagħdet hia u Bentha
ma hu scit ta ftit Li ergaina eltkainā
V. Okħġod hħdeja.
Kif trit. Hu scit hauna.
V. Iua.
Kif dghaddiha dana e żmien
Kaila tajeb, niżu Chair l'Alla.
P. Kolħħat Bsci salib.
V. ma tighi kbir uest, ghasc għandi e Ragel mkareb uest, u Tfal sachta hhaja.
P. e Żmien dbeddel, u kall uest. n-eftakar fe żmieni li Tfal kienu dejem uara messeriethom. Ellum kif jorbot el Hhożza i feccu u ma i Sibuh, għaliex i rit iaghmelha ta' Ragel kabel ma i kun tefel. u aghar saru e scebbiet. Fein e sibhom fe Tuieki, fle Buiġi, fel Biut. larau kif i aghħmlu biesc i-żeżejjha. I kun għad Alla ma rahomsc, għaineiħom fuk el għożżejjeb biesc i-żeżejjha.
V. Seirin e morru. El kliem tajeb, u hhelu phhal e Cerasi, ma el hhin dachlelna.

- P.** Seirin kmieni
Għala hek fis-a?
V. Fisa? Bramt sit mraden. E Teħla gebbed żeug mocħiet. Embagħad enti t-af, għad errit n-otboċċi le Ragel u lel Tfal.
P. morru be Sliema
V. Alla i hennik.

▶ www.youtube.com/desoldanis

Taħriġ fuq il-qwiel

L-ġħaxart iqwiel li ġejjin huma ta' żmien de Soldanis. Kien l-ewwel wieħed li ħaseb li ta' min jiġbor dawn is-sentenzi qosra mimlija għerf u li ssawru mal-milja tas-snin.

Il-qwiel, bħall-bqija tal-lingwa, jinbidlu. Taħt kull qawl niżżejjel il-varjanti li tisma' llum.

1. Nahhka ta hhmar ma titlasc il-fuk.

2. Il meut u scita ma nafusc mita.

3. Il kelma tuaiba toħħroc il-far mi tħalli.

4. Il mistchia oħċiż el Għerf.

5. Il kasba ma tet hħarreksc men għair riħħ.

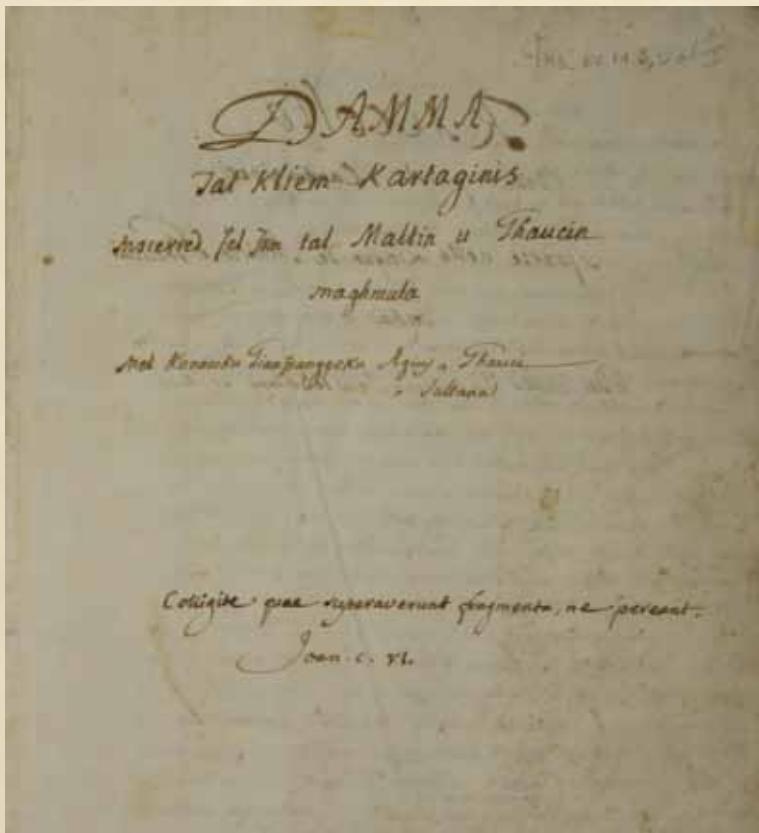
6. El hħanzir taktalu dembu, deiem hħanzir.

7. Il kolla tmur u tigi, flahhar tinkeser.

8. Il hhuta il-kbira tiekol e zghira.

9. Rieħħ ta sīgħa i saffi el kieghha.

10. Skont e zok el frieh.

Il-faċċata tad-dizzjunarju
Bibljoteka Nazzjonali ta' Malta, Libr. MS 143/I, f. 1

Siltiet mid-dizzjunarju

Colkana gonnella ad uso de' contadini.

Doblet dobletto, specie di gonnella.

Kalziet Calzone, brache, femorale.

Kappel v.m. Capello I. Galerus, lida, pilum i.

Kmis e kmisa Camicia.

Kork Cioccere. Specie di pantufali sono le Cioccere, usate in alcuni paesi dell'Italia da certe donne. Anticamente erano da tutti usate si Uomini che Femmine. Si veggono nelle pitture antiche, ove passa pochissima differenza tra le Cioccere antiche e moderne, presentemente sono solamente usate da gente Contadina, e vilmente si formano dalla pelle porcina, ed Asinina, da puochi usate con pelle Vaccina.

Manta Ammanto, Manta. Oggi indica solamente una veste di Donna Maltese sempre nera e di seta con cui si cuopre da capo a piè, benché dalla stessa involta copre poco più di mezza vita. Non v'ha donna civile nelle Città nostre che non usa il Manto o sia Manta, a differenza di altre donne in qualche parte fuori da Malta e Gozo che anno la sua forma, ma in modo differente il suo taglio ed uso, come sono le Donne Siciliane. Sulla manta, cioè in mezzo che copre il capo, e propriamente la sua fronte viene attaccato un Pizzo, che spunta in figura di mezzo mattone, serve di ornamento alla veste et il viso del bel sesso più onestamente guardato.

Sidria specie di veste di uomo che va sino alla cintola, senza braccia.

Terħha fascia, cintola, cintura, strettoja v. hhžiem. uso ancora continuato in Malta e Gozo che nella Corsa de' Cavalli precede quella de' Ragazzi et Uomini, et a questi in premio di chi Sarà giunto il primo al Segno prefisso sarà dato ora una Beretta, Capello, Spada, ed ora una *Fascia*.

Żarbun et Barbuna Scarpa, Sandalo.

Attivitajiet edukattivi minn

Heritage Malta

Heritage Malta hija l-aġenċija nazzjonali li tieħu ħsieb il-wirt kulturali ta' pajjiżna. Dan il-wirt jagħżilna minn ġnus oħra, kif nistgħu napprezzaw fil-mużewijiet u l-palazzi sbieħ li għandna, u fil-pajsaġġ Malti u Għawdex. Heritage Malta twaqqfet biex tinvesti fl-istudenti għax iż-żmien igerbeb u min illum għandu 14-il sena, erba' snin oħra jista' jkun f'qagħda li jħares il-wirt kulturali Malti u jrawwem kuxjenza fuqu. Għalhekk torganizza wirjiet sbieħ u attivitajiet friski, tippubblika fuljetti u kotba, tagħti korsijiet u prezentazzjonijiet, tipparteċipa fi programmi fuq ix-xandir u toffri opportunitajiet oħra lill-pubbliku Malti u Għawdex.

Hafna minnkom żaru xi mużew jew sit arkeoloġiku, bħalma huma l-Palazz tal-Inkwizitur (il-Birgu), l-Armerija (il-Belt), Haġgar Qim u l-Imnajdra (il-Qrendi), Għar Dalam (Birżebbuġa) u l-Mużew tal-Folklor fil-Kastell ta' Għawdex. Hemm lista shiħa ta' postijiet li tistgħu żżur. Tagħrif fuq dawn il-postijiet issibuh fis-sit www.heritagemalta.org.

Heritage Malta tagħmel minn kollo sabiex mawra f'dawn il-mużewijiet ma tinsewha qatt. Torganizza attivitajiet li jgħinuk tosserva fid-dettall l-oġġetti u n-natura ta' madwarek. Waqt dawn l-attivitajiet nagħmlu l-għoddha mill-għad-dam, nonqu disinji fit-tafal u l-ġebel, nieħdu ritratti tan-natura, nagħmlu ikel tradizzjonali bħall-qagħaq tal-Għid u l-figolli, naħdmu l-pasturi bit-tafal, niskavaw, nilbsu kif kienu jilbsu missirijietna, nirreċtaw il-ħrejjef, nagħmlu mudelli ta' dgħajjes, u affarijiet oħra.

Heritage Malta se tkompli torganizza attivitajiet ġodda fil-mużewijiet differenti f'Malta u Għawdex. Min jixtieq jattendi għal dawn l-attivitajiet biex iġarrab u jifhem aħjar kulma nikkonservaw u nindukraw fis-siti tagħna, nitolbu jiktbilna fuq education@heritagemalta.org halli nzommuh infurmat.

Biex infakkru t-tliet mitt sena mit-twelid ta' de Soldanis, qed infissru l-valur tax-xogħlilijiet tiegħu fuq l-ilsien Malti lill-istudenti tas-Sekondarja.

Id-dizzjunarju, il-grammatika u l-ġabra tal-qwel, li beda jaħdem fuqhom Għawdex u kompliehom Malta, jagħmluh l-ewwel wieħed li esplora l-ilsien Malti u xandar il-ġmiel tiegħu. Hu wriena kemm jiswa li nibżgħu għall-kliem li għadu mxerred fil-fomm tal-Maltin u l-Għawdexin.

